

певні аксіоми підпорядковуються «ширшим», позанауковим цілям, годі заперечити».

Альтернативу обом підходам, колоніальному й антиколоніальному, імперсько-агресивному й націоналістично-оборонному, автор вбачає в програмово постколоніальному, деідеологізованому й позапартійному переосмисленні загальних тенденцій і конкретних явищ української літератури. Саме такий підхід послідовно й ефективно застосовується автором у всіх чотирьох розділах його книги, передусім у першому, «загальнотеоретичному», й другому, «компаративістському», де історія українсько-російських взаємин дає особливо щедрий матеріал для дослідження «центру» й «периферії», «світового» й «локального», «елітарного» й «простонародного», «універсального» й «партикулярного» тощо.

Послуговуючись бінарними опозиціями та деякими іншими засобами, характерними для постколоніальних студій, Григорій Грабович, проте, ні разу не посилається на метрів постколоніалізму – Едварда Саїда, Г. Чакраворті Співак, Гомі Бгабгу та інших, – виводячи натомість свою методологію головно з яусівської теорії рецепції й основоположного для неї поняття «обрію сподівань». Ще загадковіше виглядає у книзі відсутність будь-яких посилань на статті Грабовичевого колеги з Австралії Марка Павлишина, котрий осмислює українську літературу в подібних постколоніальних категоріях, послуговується часом тією самою теорією рецепції і, зрештою, звертається деколи до схожих тем (як, наприклад, у статті «Риторика і політика в «Енеїді» Котляревського». – Сучасність, № 4, 1994).

Втім, Григорій Грабович, здається, не схильний до передчасного забронзовіння; його книжка, складена зі статей різних років, дає добрий приклад еволюції поглядів і методики – «від певного історизму й дослідження фомальних моментів до певних постструктуралістських і культурологічних настанов». Ця книжка є поки що справді найкращим інструментом для нового, поглибленого осмислення української літератури – і як процесу, і як сукупності надзвичайно цікавих, суперечливих текстів.

М. Р.

П. Бaley. Голос із діаспори в Україні. – Las Vegas: Troppe Note Publishing, 1997. – 222 с.

Для середньоінтелегентного, так би мовити, українського читача Петро Бaley є знаний скоріш за все лише з прізвища, та й то головним чином, мабуть, із прізвища свого сина Вірка, відомого композитора, професора Невадського університету, автора музики до класичних «Тіней забутих предків» С.Параджанова і, врешті, торішнього лауреата Державної премії України імені Тараса Шевченка. Єдина книжка Петра Бaley, видана в Україні, – «Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Причини і наслідки» (1996) – до книгарень, здається, так і не потрапила, а втім, якби й потрапила, навряд чи дала

б належне уявлення про величезний творчий доробок одного з найстарших українських публіцистів (народився 1912 року на Холмщині, нині живе у США).

Цей доробок протягом п'ятдесяти літ друкувався в діаспорній періодиці та виходив окремими книгами, одна з яких – «Обезвласнене суспільство» (1981) – критичний аналіз теорії Маркса – перекладена також по-англійськи (1988). Велика частина цього доробку присвячена полеміці з ідеологами «інтегрального» націоналізму, послідовниками Степана Бандери та підпорядкованої йому «революційної» ОУН, – середовищем, до якого Петро Балеї сам був близький замолоду, проте рішуче розійшовся з його авторитарними вождями у повоєнні роки, після того, як започаткована в 1943 – 44 роках спроба демократизувати націоналістичний рух закінчилася в 1948 р. невдачею.

Для сучасного читача в Україні ця полеміка має радше історико-документальний сенс, хоч є в ній і чимало проникливих узагальнень (як, наприклад, оцінка сучасних бандерівців як «вічних юнаків», котрі слабкість своєї зтяжної незрілості проголосили чеснотою), проте назагал автор дещо переоцінює загрозу сьогоденній Україні з боку цих маргінальних суспільних сил, надто коли ставить їх в один ряд із промосковськими комуністами як «однаково» небезпечними для Української держави.

Цікавішою є авторова полеміка з націонал-демократами, котрим П.Балеї ставить на карб той самий гріх – гріх ексклюзивного, етнокультурного націоналізму та руйнівної опозиційності щодо посткомуністичної влади. Антитезу цим «ересям» він убачає в «класократичній» теорії нації українського монархіста-гетьманця, прибічника Скоропадського, В'ячеслава Липинського (1882 – 1931), головну працю якого – «Листи до братів-хліборобів» (1926) – цитує часто й охоче і на яку, властиво, взорує найновішу збірку власних статей «Голос із діаспори в Україну» (Лас Вегас, 1997).

«Листи», нагадаємо, писалися невдовзі після поразки українських національно-визвольних змагань 1917 – 1920 років як своєрідна полеміка з соціалістичними лідерами Центральної Ради та Директорії, котрі, на думку Липинського, своїми лівацькими експериментами розкололи українське суспільство не лише за класовою ознакою, а й (усупереч власним намірам та деклараціям) за ознакою етнічною – бо ж відштовхнули від української революції не просто заможні верстви, а – верстви іноетнічні (росіян, євреїв, поляків, котрі, власне, й складали верхні, «неселянські» класи в Україні). Відтак В.Липинський сформулював свою головну заповідь українським інтелігентам – заповідь національної єдності в боротьбі за незалежну державу: «Щоб могла постати Україна... в українському державницькому таборі мусять об'єднатися кращі й активніші частини всіх місцевих класів і всіх місцевих «націй»: поміщик, промисловець, робітник, селянин, місцевий руський, поляк, українець... Як органічно через свої верхи входила і входить завжди Україна в склад держави метропольної, так

само тільки органічно, від верхів вона може від метрополій відділитись...»

1991 рік, на думку П.Балей, переконливо підтвердив слушність державотворчих ідей В.Липинського: Україна здобула незалежність завдяки спільним діям усіх етносів і суспільних прошарків краю – не лише «свідомого українства», а й т. зв. «російськомовного населення» та ще «російськомовнішої» комуністичної номенклатури. Саме ця «політична аристократія», вважає П.Балей, відіграла вирішальну роль в унезалеженні України, тож обов'язком усіх патріотів є нині не поборювання її, а співпраця з нею, – «реконсиляція інтелігентських кадрів радянської школи і націоналістичної у спільній праці над закріпленням молодого української державности».

Сама по собі ця пропозиція не нова – за часів Кравчука її досить активно обстоювала значна частина націонал-демократів (Ю.Бадзьо, Д.Павличко, М.Горинь), незгодних із надто рішучою, як їм здавалося, опозиційністю В.Чорновола. Проте, на відміну від патріотів-романтиків, котрі врешті розчарувались у своїх номенклатурних «союзниках» (щоправда, не через їхню корумпованість та некомпетентність, а головню через недостатню «українськість»), П.Балей виявляється більшим «липінськіанцем» за самого Липинського, котрий головною ознакою й запорукою існування нації вважав державу (а не мову, релігію чи інший етно-культурний, радше ексклюзивний, ніж інклюзивний чинник).

Відтак автор формулює надзвичайно гостре і незручне для більшості «національно свідомих» земляків питання: чому в їхній уяві «лише та людина може бути справжнім українцем, а ціла країна українською, коли та людина говоритиме по-українськи і визнаватиме націоналістичну ідеологію? Адже народи з окремим історичним розвитком, питоменно біологічними рисами і в різних геополітичних обставинах відрізняються один від одного багато глибшими прикметностями, ніж мова...»

Посилаючись на приклад Ірландії, П.Балей тут же застерігається, що робить це «не для того, що хотів би бачити російську мову замість української в Українській державі, а тільки для того, щоб показати, що мова не є найважливішим фактором існування Української держави, і що в сьогодишній тяжкій і критичній ситуації свідомий українець – якщо він справді свідомий – не сміє на культурно-мовному тлі створювати внутрішньо-ідеологічний фронт і ставити державне правління перед необхідністю вибирати між етнічно-ідеалістичним Заходом [України] й історично-матеріалістичним Сходом...»

Безумовно, Петро Балей має рацію в тому, що держава є значно надійнішим і переконливішим аргументом на користь існування відповідної нації, ніж романтично ідеалізована мова. Але він не враховує, що сьогодишня Україна принципово відрізняється від України часів Липинського, у якій російськомовне населення становило лише 5-10% населення, зосередженого у великих містах – серед сільського україномовного океану, незаторкнутого ще телебаченням, радіо, загальною освітою та іншими модернізаційними

процесами. Саме це автохтонне море й змінило обличчя чужомовних міст у всіх східноєвропейських країнах, де процеси модернізації та урбанізації збіглися з процесами національного відродження. В Україні вони збіглися лише на короткий час – у 1920-х роках, після чого, навпаки, внаслідок цілеспрямованої русифікаторської політики почала витворюватися щораз глибша прірва між речами «міськими = модерними» та «сільськими = українськими». Сьогодні більша частина населення України живе у містах, які є в основному російськомовними.

Ще вразливішою є паралель між Україною та Ірландією. Адже для підсоветських українців саме мова, а не релігія була головним показником ідентичності, саме це робило українських інтелігентів «націоналістами», виокремлюючи їх із нової «історической общности» – советського (російськомовного, звісна річ) народу. Тож, згадавши Ірландію, доречніше було б говорити про північну частину острова, де й досі жевріє глибокий конфлікт між автохтонами-католиками та креолами-протестантами.

І, нарешті, по-третє, автор спрощено розуміє подібний конфлікт в Україні як суто мовне протистояння, недобачаючи його глибиннішої, соціальної природи. Фактично, П.Балей ґрунтує цілий ряд хибних висновків на одному-єдиному помилковому засновку: «Історичні випадки 1991 року, – пише він, – переставили нас із дефензивних позицій на офензивні, і це переставлення дає нам вибір: 1) залишатися на успадкованій від Польщі і Росії інтензивній концепції внутрішньої політики поглинання «національних меншин», тобто етно-культурних груп, чи – 2) прийняти екстензивну концепцію в стосунку до всіх етнічно-культурних груп – без уваги на їхнє статистичне відношення до гегемонної української групи».

Автор, зрозуміло, обстоює другий варіант розвитку, проти якого важко щось заперечити, крім одного: до реальної України цей варіант, як і, зрештою, попередній не має жодного стосунку, бо події 1991 року зовсім не переставили українців з «дефензивних», себто оборонних позицій, на «офензивні», себто наступальні, й аж ніяк не зробили їх «гегемонною групою».

П.Балей, бачить у сьогоднішній Україні лише те, що хоче побачити, а точніше – те, що збігається з поглядами і прогнозами його улюбленця В.Липинського. Це правда, що поганий мир в Україні є все-таки кращим від доброї бійки (хоч, зазначимо, обговорення суспільних проблем у демократичній державі не конче мусить закінчуватися бійками). Проте автор, схоже, дещо переоцінює «хиткість» української незалежності та, особливо, зовнішні загрози для неї і, відтак, абсолютизує потребу збереження злагоди у суспільстві будь-якою ціною – хоч би й ціною толерування некомпетентної, скорумпованої влади та дальшого упослідження україномовної меншості в Україні.

А тим часом цілком очевидно, що не може бути демократичною й динамічною та держава, де немає впливової опозиції, де суспільні проблеми не обговорюються, а рішення приймаються президентською

клікою чи олігархічними кланами. Білоруський «досвід» показує, що «суспільна злагода», «всенародна лояльність до президента» і, зрештою, відсутність впливової опозиції аж ніяк не сприяють розбудові держави-нації та зміцненню її суверенітету, – скоріш навпаки. І хоч би які заслуги ми приписували комуністичній номенклатурі за проголошення незалежності України в 1991 р., ми не сміємо забувати, що головним носієм і промотором цієї ідеї були націонал-демократи, і що «самостійництво» номенклатури до великої міри визначається саме чисельністю і впливовістю націонал-демократичної опозиції (зіставлення Білорусі та України знову ж таки може бути доволі повчальним).

М. Р.

Index on Censorship. Vol. 26, No. 3 (May – June 1997).

Якщо би котрийсь не в міру допитливий советський читач захотів довідатись раптом, що означає слово «цензура», і зазирнув із цим своїм політично неблагонадійним наміром до, скажімо, поважного 800-сторінкового «Словника іншомовних слів» (Київ, 1974), він із подивом виявив би, що в країні робітників і селян немає не тільки цензури, а й відповідного слова. Є «цензитарій» і «ценогенез», а між ними – невидимий і всюдисущий Державний комітет з охорони державних таємниць у пресі, не зафіксований ні на літеру «ц», ні на будь-яку іншу.

Виявивши ще більшу наполегливість, себто неблагонадійність, цей самий читач міг зазирнути до ще поважніших словників і багатотомовних енциклопедій, звідки б урешті довідався, що «цензура» походить від латинського слова *censeo* – «оцінюю, висловлюю погляд», і що первісно, у Стародавньому Римі, цензором називався урядовець, який розподіляв громадян на податкові групи відповідно до їхнього маєткового цензу. У середньовічній Європі цензором називався старший учень, який стежив за поведінкою молодших школярів, а також університетський екзаменатор. Лише в XV столітті цензором стає урядовець, який наглядає за публікаціями. Зумовлювалось це не лише відкриттям книгодрукування, а й – із іншого боку – становленням певних правових рамок у західноєвропейських суспільствах. Характерно, що в Росії цензура з'являється у XVIII ст., в часі петровських реформ, проте чіткого правового регулювання набуває століттям пізніше, коли в Європі її вже починають скасовувати (1794 року в Англії, 1830 – у Франції, 1848 – 49 – в цілому ряді інших країн).

Поява часопису «Індекс цензурування» в Англії, країні, що першою відмовилась від цензури, є по-своєму симптоматична. Але ще симптоматичнішим є той факт, що безпосереднім поштовхом до заснування журналу були політичні процеси кінця 1960-х – початку 1970-х років у СРСР та особисті контакти засновника «Індексу» і, відтак, його першого головного редактора, відомого англійського поета і публіциста Стівена Спендера з російськими дисидентами. Ідея